

Evaluation of the structure of granted facilities in the form of Islamic contracts on the performance of the banking system

Hossein Amiri

Responsible Author, Faculty member of Economics, Kharazmi University, Tehran, Iran.
hossienamiri@gmail.com

Mohsen Rezaee Mirghaed

Faculty member of Economics and Management, Emam Hossein University, Tehran,
Iran. info@rezaee.ir

Vahab Ghelich

Faculty member of Monetary and Banking Research Institution, Tehran, Iran.
vahab2020@yahoo.com

Ali Toussi

Faculty member of Economics, Kharazmi University, Tehran, Iran.
alitoussi@hotmail.com

Fariba Norozi

MA in economics, Kharazmi University, Tehran, Iran. fariba.norouzi1367@gmail.com

Abstract

This study examines the impact of the facility structure for bank profitability in Iran, using panel data over the period 2005-2019. The method used in this study is Panel ARDL.

In order to achieve this objective, of all the private banking institutions, we have chosen 9 banks that allocate their banking facilities in the form of Islamic contracts. Given that Installment sale and civil partnership, respectively, with 29/71% and 37/44% of total loans accounted for the largest share of banking facilities.

Thus, in this study, in order to study the profitability of the banks, the variables above were considered as representatives of the sector of facilities. Also, the profitability criteria used include return on equity (ROE), return on assets (ROA) and net interest margin (NIM).

The results of this study show that there is a positive and significant relationship between civil partnership and ROA in the short and long term, and between Installment sale and profitability measures ROA and ROE there is a negative relationship.

According to the results, it is suggested that balancing the various types of contracts in the granting of facilities by the banking system. Also, given the lower profitability of exchange contracts for banks, an independent section under the supervision of the central bank is created to determine the rate of profit to encourage people to use the facilities above.

Keywords: Profitability, Exchange Contracts, Equity Contract, Return on Assets, Capital Ratio.

JEL Classification: G2, G21, C33.

ارزیابی ساختار تسهیلات اعطایی در قالب عقود اسلامی بر عملکرد سیستم بانکی^۱

حسین امیری

نویسنده مسئول، عضو هیئت علمی دانشکده اقتصاد خوارزمی، تهران، ایران hossienamiri@gmail.com

محسن رضایی میرقائد

عضو هیئت علمی دانشکده مدیریت و اقتصاد دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران
info@rezaee.ir

وهاب قلیچ

عضو هیئت علمی پژوهشکده پولی و بانکی، تهران، ایران vahab2020@yahoo.com

علی طوسی

عضو هیئت علمی دانشکده اقتصاد خوارزمی، تهران، ایران alitoussi@hotmail.com

فریبا نوروزی عموقین

دانش‌آموخته کارشناسی ارشد بانکداری اسلامی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
fariba.norouzi1367@gmail.com

چکیده

مطالعه حاضر به بررسی تأثیر ساختار تسهیلات اعطایی بر سودآوری بانکها در ایران با استفاده از داده‌های پانل طی دوره ۱۳۸۴-۱۳۹۸ پرداخته است. این مطالعه از روش پانل ARDL استفاده کرده و به عنوان نمونه مورد بررسی، ۹ بانک خصوصی را انتخاب کرده است. با توجه به اینکه فروش اقساطی و مشارکت مدنی به ترتیب با ۲۹/۳۰ و ۳۴/۲۰ درصد بیشترین سهم از کل تسهیلات را به خود اختصاص داده‌اند، لذا در این تحقیق جهت بررسی سودآوری بانکها، متغیرهای فوق به عنوان نماینده بخش تسهیلات در نظر گرفته شده است. همچنین معیارهای سودآوری مورد استفاده شامل بازده دارایی‌ها "ROA"، بازده حقوق صاحبان سهام "ROE" و حاشیه سود خالص "NIM" است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد هم در کوتاه‌مدت و هم در بلندمدت بین مشارکت مدنی با ROA یک رابطه مثبت و معنادار و بین فروش اقساطی با معیارهای سودآوری ROA و ROE رابطه منفی وجود دارد. با توجه به نتایج به دست آمده پیشنهاد می‌شود که در اعطای تسهیلات توسط شبکه بانکی توازن بین انواع عقود به وجود آید. همچنین با توجه به

۱. این یک مقاله دسترسی آزاد تحت مجوز <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> است.

اینکه عقود مبادله‌ای برای بانک‌ها سودآوری کمتری دارد، بابتسی بخش مستقلی تحت نظارت بانک مرکزی به وجود آید تا نرخ سودی را به منظور ترغیب مردم به منظور استفاده از تسهیلات فوق مشخص نماید.

واژه‌های کلیدی: سودآوری، عقود مبادله‌ای، عقود مشارکتی، نرخ بازده دارایی، نرخ حقوق صاحبان سهام

طبقه‌بندی JEL: G2, G21, C33

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۷/۰۴ تاریخ بازبینی: ۰۰/۰۲/۲۱ تاریخ پذیرش: ۰۰/۰۲/۰۵

فصلنامه راهبرد اقتصادی، سال ۱۰، شماره ۱، بهار ۱۴۰۰، صص ۳۳-۷۰

مقدمه

بانک‌ها یکی از مهم‌ترین نهادهای اقتصادی جامعه به شمار می‌روند و به عنوان مؤسسات مالی و خدمات، نقش تعیین‌کننده‌ای در گردش پول و ثروت جامعه به عهده داشته و با سازمان‌دهی و هدایت دریافت‌ها و پرداخت‌ها، امر مبادلات تجاری و بازرگانی و تأمین مالی بخش تولید کالا و خدمات را تسهیل کرده و موجب رشد بازارها و به تبع آن رشد و شکوفایی اقتصاد می‌گردند. از این‌رو بانک‌ها از جایگاه ویژه‌ای در اقتصاد هر کشور برخوردارند، لذا ارزیابی عملکرد آن‌ها بسیار مهم است. با توجه به این که سودآوری شاخصی است که نحوه مدیریت و جایگاه رقابتی بانک را در نظام بانکی نشان می‌دهد، این شاخص به بانک اجازه می‌دهد تا سطحی از ریسک را تحمل کند و بانک را در برابر مسایل و مشکلات کوتاه‌مدت، پشتیبانی نماید. از آنجایی که در هر کسب و کار تجاری دستیابی به سود پایدار از جمله مهم‌ترین شاخص‌های ماندگاری در آن صنعت است، لذا صنعت بانکداری نیز از این قاعده مستثنی نیست و سودآوری نقش بسیار مهمی در ارزیابی عملکرد بانک دارد. لذا توجه ویژه به عملکرد بانک‌ها از جمله در زمینه سودآوری، نقش تعیین‌کننده‌ای در رشد و ثبات اقتصادی دارد.

در بانکداری متعارف (سنتی) بخش مهمی از فعالیت‌های بانکی را عملیات سپرده‌گذاری، اعطای وام و اعتبار تشکیل می‌دهد که ماهیت حقوقی آن قرض است و اگر این قرض همراه با بهره باشد برحسب موازین اسلامی، ربا و حرام خواهد بود. بنابراین اکثر فعالیت‌های بانکداری سنتی با ممنوعیت شرعی مواجه است و قابلیت اجرا در کشورهای اسلامی را ندارد. به همین دلیل بانکداری

اسلامی در سال‌های اخیر رشد سریع داشته است و نه تنها در کشورهای اسلامی بلکه در برخی از دیگر کشورها نیز شاهد فعالیت بانکداری اسلامی هستیم. برخلاف بانکداری متعارف که بر اساس بهره ربوی فعالیت می‌کند، بانکداری اسلامی از عقود انتفاعی در دو بخش مبادله‌ای و مشارکتی و از عقود غیرانتفاعی استفاده می‌کند. در بخش انتفاعی سود شرعی و مجاز ایجاد شده که با بهره ربوی در بانکداری متعارف متفاوت است. از این‌رو این تصور که بانکداری اسلامی فقط از عقود غیرانتفاعی و بدون سود استفاده می‌کند، اشتباه است. در بخش عقود مشارکتی از طریق مشارکت در سود و زیان (PLS)^۱ به بانک اسلامی اجازه داده می‌شود با مشتری در ریسک مشارکت کند. همچنین در عقود مبادله‌ای از نرخ سود ثابت استفاده می‌شود و تسهیم ریسکی وجود نخواهد داشت.

در نظام بانکی کشور نیز قبل از پیروزی انقلاب اسلامی طبق روش مرسوم بانک‌های دنیا، نرخ بهره عامل اصلی و تعیین‌کننده رابطه بین بانک و مشتریان بود، اما پس از پیروزی انقلاب و برقراری نظام جمهوری اسلامی، لزوم استقرار نظام اقتصادی اسلام در شعارها و خواسته‌های مردم منعکس گردید و مهم‌ترین اقدامی که در این زمینه می‌توانست انجام بگیرد، ریشه‌کن کردن ربا از نظام بانکی کشور بود. به همین دلیل قانون عملیات بانکی بدون ربا در ایران در سال ۱۳۶۲ تصویب شد و در سال ۱۳۶۳ به اجرا درآمد.

امروزه کل نظام بانکی ایران با توجه به قوانین و اصول اسلامی، برنامه‌ریزی شده است. بانک‌های ایران در قالب دو عقد قرض و وکالت، سپرده‌های سپرده‌گذاران را جذب می‌نمایند. در سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز و جاری، سودی به سپرده‌گذار تعلق نمی‌گیرد، اما در سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار، سودی علی‌الحساب به سپرده‌گذاران پرداخت می‌شود و بانک وظیفه دارد برحسب قاعده وکالت، منابع این دسته از سپرده‌گذاران را در عملیات بانکی به کار گرفته و در پایان دوره مالی سود سپرده‌گذاران را پس از کسر حق‌الوکاله خود نسبت به سود علی‌الحساب پرداختی با ایشان تسویه نماید. بخش دیگری از فعالیت

بانکداری ایران به تخصیص منابع اختصاص دارد. در این بخش بانک با استفاده از عقود قرض الحسنه، مبادله‌ای، مشارکتی و سرمایه‌گذاری مستقیم منابع بانکی را تخصیص می‌بخشد. در آخر دسته سوم اقدامات نظام بانکی به ارایه خدماتی همچون اعتبار اسنادی، ضمانت‌نامه، خرید و فروش ارزهای خارجی و غیره اختصاص دارد.

با توجه به انواع عقود و چهار دسته فوق که در تخصیص منابع بانک‌های بدون ربا در کشور استفاده می‌شود، مشخص است که ساختار تخصیص منابع و اینکه تا چه اندازه به عقود مبادله‌ای و مشارکتی وابسته است، در عملکرد کلی بانک تأثیرگذار است، زیرا بانک‌ها با نرخ‌ها و روش‌های متفاوتی از این عقود استفاده می‌کند. بنابراین مسأله اصلی این تحقیق بررسی اثر ساختار تسهیلات بر عملکرد بانک‌ها است. در این تحقیق تسهیلات مبادله‌ای و مشارکتی در نظر گرفته شده و تسهیلات قرض الحسنه و سرمایه‌گذاری مستقیم به دلیل سهم کم آن نسبت به کل تسهیلات، بررسی نشده است.

بنا به ماهیت صنعت بانکداری، بانک‌ها سعی می‌کنند از عقودی که بیشترین سود را برای آن‌ها ایجاد می‌کند، استفاده کنند. از سوی دیگر با توجه به عملکرد بانک‌ها و گذشته نظام بانکی به نظر می‌رسد ساختار تسهیلات بر عملکرد بانک‌ها اثرگذار است و رابطه مثبتی بین آن‌ها وجود دارد. این مطالعه به دنبال بررسی ساختار تسهیلات اعطایی به تفکیک عقود بر سودآوری بانک‌ها است. لذا هدف این تحقیق آن است که اولاً مشخص شود کدام یک از عقود بیشترین سهم را در نظام بانکی دارد و ثانیاً میزان و رابطه آن‌ها با سودآوری بانک‌های خصوصی^(۱) بررسی گردد تا مشخص شود تسهیلاتی که بانک‌های خصوصی^(۲) بر اساس عقود مبادله‌ای و مشارکتی ارایه می‌دهند به چه میزان و به چه صورت بر سودآوری بانک‌ها اثر می‌گذارد.

لازم به ذکر است که در این تحقیق از بازده دارایی‌ها^۱ (ROA)، بازده حقوق

صاحبان سهام^۱ (ROE) و حاشیه سود خالص^۲ (NIM) به عنوان معیارهای سودآوری بانکها استفاده شده است. دلایل استفاده از معیارها به این ترتیب است که اولاً ROA توانایی مدیریت بانک در استفاده از داراییها را نشان می‌دهد ضمن اینکه در این معیار به اهمیت بدهی و تعهدات بانک نیز توجه می‌شود. ثانیاً ROE میزان سود تولید شده و اثربخش را نشان می‌دهد. همچنین به سرمایه‌گذاران کمک می‌کند تا بانکهای ضعیف، متوسط و کارآمد را شناسایی کنند. ثالثاً NIM می‌تواند به عنوان یک نشانه از عملکرد مطلوب و کارایی سیستم بانکی قلمداد گردد. از آنجا که عملیات واسطه‌گری مالی صورت گرفته توسط بانک بر رشد اقتصادی و ثبات اقتصادی اثرگذار است، لذا نیاز است تا این عاملین اقتصادی دارای عملکردی مطلوب بوده و از کارآمدی لازم برخوردار باشند. بنابراین در این مقاله فعالیت بانکها مبتنی بر شاخص‌هایی مستخرج از قانون عملیات بانکی بدون ربا (۱۳۶۲) در کنار متغیرهای مرسوم و نسبت‌های مالی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. بنابراین مباحث مربوط به این مقاله در بخش‌های زیر شرح داده خواهد شد: بخش دوم مطالعات مربوط به سودآوری بانکداری تحت عنوان مطالعات داخلی و مطالعات خارجی بررسی می‌شود. در بخش سوم مبانی نظری و مدل تحقیق ارائه خواهد شد. در بخش چهارم نتایج تجربی تحقیق مطرح می‌شود و در بخش پنجم نیز نتیجه‌گیری تحقیق بیان خواهد شد.

۱. پیشینه تحقیق

بانکها همانند سایر مؤسسات انتفاعی با هدف کسب سود فعالیت می‌کنند و یکی از اهدافی که آنها دنبال می‌کنند تا به سودآوری دست یابند اعطای تسهیلات در قالب عقود اسلامی (عقود مبادله‌ای و عقود مشارکتی) است. در این بخش مهم‌ترین مطالعاتی که در زمینه سودآوری و عملکرد بانکها صورت گرفته در دو بخش مطالعات داخلی و مطالعات خارجی، بررسی خواهد شد.

1. Return on equity

2. Net Interest Margin

۱-۱. مطالعات داخلی

رضازاده و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله خود تحت عنوان «تأثیر وام‌های اعطایی بانک‌ها بر سودآوری آن‌ها» به بررسی رابطه‌ی بین وام‌های اعطایی بانک‌ها با شاخص سودآوری در بانک‌های تجاری ایران طی دوره زمانی (۱۳۹۰-۱۳۸۵) پرداختند. آن‌ها وام‌های اعطایی را به دو طبقه کوتاه‌مدت و بلندمدت تقسیم‌بندی کردند و از بازده دارایی‌ها به عنوان شاخص سودآوری استفاده نمودند. آن‌ها با آزمون فرضیه‌ها با استفاده از تحلیل همبستگی (ضریب پیرسون) و رگرسیون چندگانه به این نتیجه رسیدند که بین وام‌های کوتاه‌مدت اعطایی بانک‌ها با شاخص سودآوری آن‌ها رابطه‌ی مستقیم معنی‌دار و بین وام‌های بلندمدت اعطایی بانک‌ها با شاخص سودآوری آن رابطه‌ی معکوس معنی‌دار وجود دارد. در نهایت یافته‌ها بیانگر رابطه مستقیم بین مجموعه وام‌های اعطایی بانک‌ها با شاخص سودآوری بانک‌ها می‌باشند.

معلمی و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله خود تحت عنوان «تأثیر بانکداری الکترونیک در سودآوری شعب منتخب بانک‌های ملت استان اصفهان» براساس نظریه ساختار رفتار و عملکرد و همچنین نظریه نوآوری به بررسی نقش بانکداری الکترونیک در سودآوری ۷۰ شعبه منتخب بانک ملت استان اصفهان برای دوره زمانی (۱۳۹۰-۱۳۹۱) پرداختند. یافته‌های حاصل از این تحقیق نشان داد که دو شاخص بانکداری الکترونیکی از قبیل سرانه تعداد تراکنش پایانه فروش و نیز تعداد کارت سوخت فعال شده تأثیر مثبتی بر سودآوری شعب داشته است، ضمن اینکه اندازه‌ی بازار و میزان قدرت تسهیلات‌دهی شعب نیز سودآوری را افزایش داده است. بر این اساس، تحقیق نتیجه می‌گیرد که توسعه بانکداری الکترونیک از جنبه برخی از شاخص‌ها منجر به افزایش سودآوری بانک‌ها می‌شود.

ایروانی و حاجی عرب اردکانی (۱۳۹۴) در مقاله خود تحت عنوان «تأثیر ریسک‌های مالی بر سودآوری بانک‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران» به بررسی تأثیر ریسک‌های مالی (ریسک اعتباری^۱، ریسک نقدینگی^۱ و

ریسک نرخ بازده^۲ بر روی سودآوری بانک‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران پرداختند. داده‌های این مقاله از گزارش‌های سالانه بانک‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران از پایگاه اطلاعاتی بورس اوراق بهادار برای دوره ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۹ به دست آمده است. روش مورد استفاده در این مقاله روش پانل پویا یا گشتاورهای تعمیم یافته (GMM^۳) است. مجموعه داده‌های به کار رفته در این مقاله شامل اطلاعات کامل ۱۱ بانک است. در این تحقیق بازده دارایی‌ها (ROA^۴) به عنوان شاخص سودآوری (متغیر وابسته)، ریسک اعتباری، ریسک نقدینگی و ریسک نرخ بازده به عنوان متغیرهای مستقل و سود گذشته، اثر متقابل ریسک بازده و ریسک اعتباری، اندازه بانک، رشد اقتصادی و تورم به عنوان متغیرهای کنترلی در نظر گرفته شدند. نتایج نشان می‌دهد که ریسک‌های مالی (ریسک اعتباری، ریسک نقدینگی و ریسک نرخ بازده) تأثیر منفی و معناداری در سودآوری بانک‌ها دارد که در مورد ریسک اعتباری با نتایج تحقیق قبلی که توسط آریفین و تفری (۲۰۱۴)^۵ در بانک‌های مالزی صورت گرفته بود مطابقت دارد و در مورد ریسک نقدینگی و ریسک نرخ بازده مغایرت داشت. از بین شاخص‌های اقتصادی نرخ تورم تأثیر منفی و نرخ رشد تولید ناخالص داخلی تأثیر مثبت و معنی‌داری بر سودآوری دارند که با نتایج تحقیق آریفین و تفری (۲۰۱۴) مغایرت دارد. لگاریتم کل دارایی‌ها تأثیری مثبت و معنادار بر بازده دارایی‌ها دارد که با نتایج قبلی مطابقت دارد.

ابراهیمی و رنگریز (۱۳۹۴) در مقاله خود تحت عنوان «تأثیر سرمایه بر سودآوری و ریسک در بانک‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران» به بررسی تأثیر سرمایه بر سودآوری و ریسک در بانک پرداختند. برای این منظور در یک مطالعه میدانی، کاربردی و همبستگی، اطلاعات ۷ بانک طی سال‌های (۱۳۸۸-

1. Liquidity Risk
2. Rate of Return
3. Generalized Method of Moments
4. Return on Assets
5. Ariffin and Tafrif

۱۳۹۲) که داده‌های مورد نیاز آن با رجوع به سایت سازمان بورس اوراق بهادار تهران و نرم‌افزار ره‌آورد نوین گردآوری و با استفاده از نرم‌افزار SPSS تحلیل شده است. در این پژوهش برای ارزیابی سودآوری از دو شاخص بازده کل دارایی و بازده سرمایه و برای ارزیابی ریسک از نوسانات بازده کل دارایی و نوسانات بازده سرمایه استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد در صورتی که سرمایه بانک افزایش پیدا کند، سودآوری بانک افزایش می‌یابد، ولی افزایش سرمایه بانک نمی‌تواند به طور کامل ریسک بانک را کاهش دهد.

امیری و احمدیان (۱۳۹۵) در مقاله خود تحت عنوان «اثر بانکداری الکترونیک بر سودآوری شبکه بانکی ایران» با استفاده از آمارهای سالانه سیستم بانکی مربوط به دوره ۱۳۸۴-۱۳۹۴ و برای ۳۰ مورد از بانک‌های ایران با بررسی اثر بانکداری الکترونیک بر شاخص‌های سودآوری بانک‌ها با روش داده‌های تابلویی به این نتایج دست یافتند که شاخص‌های بانکداری الکترونیک ارتباط مثبت و معناداری با شاخص‌های سودآوری ROA و ROE دارند.

مهربان‌پور و همکارانش (۱۳۹۶) در مقاله خود تحت عنوان «عوامل مؤثر بر سودآوری بانک‌ها» از متغیر بازده حقوق صاحبان سهام به عنوان معیار سودآوری برای ۱۵ بانک طی دوره زمانی ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۳ استفاده کرده‌اند. در این پژوهش با بهره‌گیری از مدل رگرسیون خطی به صورت ترکیبی به این نتایج دست یافتند که ساختار دارایی‌ها، تنوع درآمدی، رشد اقتصادی و تورم با سودآوری بانک‌ها رابطه مثبت داشته و سرمایه، ساختار مالی، اندازه، رقابت بانکی و نرخ بهره با سودآوری رابطه منفی دارد. در نهایت هیچ ارتباطی بین کیفیت دارایی‌ها، کارایی و عوامل سودآوری بانک‌ها مشاهده نشد.

۲-۱. مطالعات خارجی

هستر و زولنر^۱ (۱۹۶۶) به منظور بررسی عوامل مؤثر بر سودآوری بانک‌ها، تعداد شعب را به عنوان متغیر مستقل در نظر گرفتند و به این نتیجه رسیدند که تعداد شعب هیچ تأثیری بر روی سودآوری بانک‌ها ندارد.

ورنون^۱ (۱۹۷۱) موقعیت بانک را به عنوان یکی از عوامل مؤثر بر سودآوری، مورد مطالعه قرار داده و به این نتیجه رسیده است که موقعیت بانک رابطه معناداری با سودآوری دارد.

مالینکس^۲ (۱۹۷۸) رویکرد تابع سود را در مطالعه خود مورد استفاده قرار داده و به این نتیجه رسیده است که ساختار ترازنامه تأثیر معناداری بر روی سودآوری دارد. نکته مهم آن است که بسته به ماهیت ترازنامه، این رابطه می‌تواند هم مثبت و هم منفی باشد.

استینهر و هیوونرس^۳ (۱۹۹۴) عملکرد بانک‌ها در ایالات متحده و انگلستان، غرب اروپا و ژاپن را مورد مطالعه قرار داده‌اند. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که هزینه سربار به طور معناداری رابطه مثبت با سودآوری دارد. همچنین رابطه نقدینگی با سودآوری تنها در برخی از کشورهای مطرح شده معنادار بود. آن‌ها در مطالعه دیگری تأثیر بانک‌های خارجی بر روی سودآوری بانک‌های داخلی را مورد بررسی قرار داده و دریافته‌اند که وجود بانک‌های خارجی تأثیر غیرقابل انکاری بر روی سودآوری انواع مختلفی از بانک‌های داخلی می‌گذارد.

الکاسیم^۴ (۲۰۰۵) در مطالعه صنعت بانکداری کشورهای شورای همکاری خلیج فارس دریافت که نسبت‌های سرمایه بالاتر موجب سودآوری بیشتر بانک‌های اسلامی می‌شود. مجموع تسهیلات اعطایی برای هر دو نوع بانکداری، یک رابطه مثبت با سودآوری دارد که نشان می‌دهد اعطای تسهیلات، به بهبود سودآوری منجر می‌شود. از دیگر نتایج آن که سپرده‌ها یک رابطه مثبت با سودآوری بانک‌های متعارف و یک رابطه منفی با سودآوری بانک‌های اسلامی دارند. این مطالعه نشان می‌دهد که سپرده‌ها سودآوری بانک‌های اسلامی را به صورت منفی تحت تأثیر قرار می‌دهند. در حالی که سپرده‌ها به سودآوری بانک‌های متعارف کمک می‌کند.

1. Vernon

2. Mullineaux

3. Steinherr and Huvneers

4. Alkassim

نبی و همکاران^۱ (۲۰۱۰) سودآوری بانکهای اسلامی و متعارف را در ایران و مالزی طی دوره ۲۰۰۳ تا ۲۰۰۸ مورد بررسی قرار دادند. آن‌ها دریافتند که شاخص‌های سودآوری برای بانکهای متعارف مالزی در مقایسه با بانکهای اسلامی در ایران و مالزی بسیار بالاتر هستند. با این حال اندازه بانک تأثیر مثبتی در بانکداری اسلامی مالزی دارد که در بانکهای ایران این چنین نیست.

گل و همکاران^۲ (۲۰۱۱) به بررسی عوامل مؤثر بر سودآوری بانکها در پاکستان برای سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۰۹ پرداختند. آن‌ها با استفاده از اندازه، سرمایه، وام و سپرده‌ها به عنوان عوامل داخلی و رشد اقتصادی، شاخص قیمت مصرف‌کننده و سرمایه‌گذاری در بازار به عنوان عوامل خارجی به بررسی سودآوری بانکها پرداختند. آن‌ها دریافتند که هر دو عامل داخلی و خارجی تأثیر مثبتی بر روی سودآوری دارند.

سویلو و دورمز^۳ (۲۰۱۲) با مطالعه بانکداری کشور ترکیه، میزان سودآوری بانکهای اسلامی را با بانکهای متعارف این کشور طی دوره ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۸ مقایسه کردند. آن‌ها نشان دادند که عملکرد بانکهای اسلامی به شدت به میزان سودآوری وابسته است. هرچند سطح سودآوری آن‌ها تا حدودی کمتر از بانکهای متعارف است.

کیپرارو و اهناتوو^۴ (۲۰۱۴) به بررسی عوامل اصلی سودآوری بانکها در پنج کشور منتخب CEE^۵ (اروپای شرقی و مرکزی) طی سال (۲۰۰۴-۲۰۱۱) پرداختند و به این نتیجه رسیدند که مدیریت بهره‌وری و رشد کفایت سرمایه^۶ مهمی معیارهای سودآوری یعنی حاشیه بهره خالص (NIM)، بازده حقوق صاحبان سهام (ROE) و بازده دارایی‌ها (ROA) را تحت تأثیر قرار می‌دهد در حالی که ریسک

1. Nabi et al

2. Gul et al.

3. Soylu and Durmaz

4. Căpraru and Ichnatov

5. Central and Eastern Europe

6. Capital Adequacy

اعتباری و تورم فقط ROA و ROE را افزایش می‌دهد.

بنرجی و ولاموری^۱ (۲۰۱۵) به بررسی عملکرد ۷۵ بانک در دوره زمانی (۲۰۱۳-۲۰۰۰) با توجه به نوع مالکیت آن‌ها (بانک‌های عمومی، خصوصی قدیمی، خصوصی جدید، خارجی و همه بانک‌ها) از نظر سودآوری و صحت اقداماتشان پرداختند و به این نتیجه رسیدند که بین سودآوری و صحت اقدامات آن‌ها با توجه به نوع مالکیتشان رابطه‌ی منفی وجود دارد.

پتريا و همکاران^۲ (۲۰۱۵) به بررسی عوامل اصلی سودآوری بانک‌ها در اتحادیه اروپا طی دوره ۲۰۱۱-۲۰۰۴ پرداختند و دریافتند که مدیریت نقدینگی و اعتباری، مدیریت بهره‌وری، تنوع کسب و کار، درجه تمرکز بازار (رقابت‌پذیری) و رشد اقتصادی بر هر دو معیار سودآوری ROA و ROE مؤثر است. یک نتیجه جالب این بود که در اتحادیه اروپا، رقابت بر سودآوری بانک تأثیر مثبت دارد.

البولیسکی^۳ (۲۰۱۵) در مقاله خود تحت عنوان «سودآوری بانک‌ها و شاخص‌های توانایی مالی: یک بررسی کلان در کشورهای نوظهور» به بررسی تأثیر صحت شاخص‌های مالی بر سودآوری بانک‌ها در سطح کلان در مجموعه‌ای از کشورهای در حال ظهور با استفاده از داده‌های ماهانه صندوق بین‌المللی طی دوره زمانی (۲۰۱۳-۲۰۱۵) به روش پانل دیتا پرداختند. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که سرمایه بانک، نقدینگی و تفاوت بین نرخ بهره استقراض و سپرده‌گیری بر روی سودآوری بانک‌ها تأثیر مثبت دارد، در حالی که مطالبات معوق وام و هزینه بدون بهره تأثیر منفی بر روی سودآوری می‌گذارد.

بوجار و رومانوا^۴ (۲۰۱۷) به بررسی عوامل اصلی و تعیین‌کننده بر سودآوری بانک‌های لتونی با استفاده از مدل پانل وزنی بین مقطعی با اثرات ثابت پرداختند. تحقیق فوق بر اساس داده‌های کلان اقتصادی است. نتایج نشان می‌دهد که سودآوری بانک‌های لتونی تحت تأثیر عوامل زیادی از جمله محیط اقتصادی،

1. Banerjee and Velamuri

2. Petria et al

3. Albulescu

4. Bojare and Romanova

تورم، نرخ‌های بهره، رقابت در بخش بانکی و بهره‌وری بانک‌ها قرار دارد. یوکسل و همکاران^۱ (۲۰۱۸) به بررسی سودآوری بانک‌ها در ۱۳ کشور عضو جماهیر شوروی سابق با استفاده از داده‌های سالانه در دوره ۱۹۹۶ الی ۲۰۱۶ با استفاده از رگرسیون پانل اثرات ثابت و روش گشتاورهای تعمیم‌یافته پرداختند. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که مبلغ وام، درآمد غیربهره‌ای و رشد اقتصادی شاخص‌های معنادار سودآوری در این کشورها هستند. مطابق با نتایج بین درآمد غیربهره‌ای و رشد اقتصادی با سودآوری ارتباط مثبت وجود دارد. همچنین بین نسبت وام به GDP و سودآوری بانک‌ها ارتباط منفی وجود دارد.

ایکس یو و همکاران^۲ (۲۰۱۹) به بررسی سودآوری بانک‌ها و تأثیر آن بر ثبات بانکی از منظر تئوریک و تجربی با استفاده از مدل رگرسیونی پانلی برای ۴۳۱ بانک آمریکایی و اروپایی پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که سودآوری با مشارکت بانک در ریسک سیستماتیک ارتباط منفی دارد. همچنین نسبت هزینه به درآمد یکی از عوامل کلیدی مؤثر بر سودآوری بانک‌ها است. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد که سیاست‌گذاران باید در درک بهتر منابع سودآوری بانک‌ها تلاش کنند.

لی و نگو^۳ (۲۰۲۰) به بررسی تعیین‌کننده‌های سودآوری بانک‌ها در ۲۳ کشور در دوره زمانی ۲۰۰۲ الی ۲۰۱۶ با استفاده از روش گشتاورهای تعمیم‌یافته سیستمی پرداختند. یافته‌ها نشان می‌دهد که تعداد کارت‌های بانکی منتشر شده، تعداد ATM ها و POS ها، سودآوری بانک‌ها را بهبود می‌بخشد. یافته‌ها همچنین نشان‌دهنده تأثیر منفی قدرت بازاری بر سودآوری بانک‌ها است. بنابراین با توجه به ارتباط مثبت بین توسعه بازار سرمایه و سودآوری بانک‌ها بایستی این دو بازار به عنوان مکمل یکدیگر در نظر گرفته شوند.

همان‌طور که مشاهده می‌شود در مورد عوامل مؤثر بر سودآوری تحقیقات متعددی در ایران و خارج از کشور صورت گرفته است، با این حال در هیچ یک

1. Yüksel et al

2. Xu et al

3. Le et al

از آنها در مورد تأثیرگذاری ساختار تسهیلات اعطایی (تسهیلات اعطایی مبتنی بر عقود مبادله‌ای و تسهیلات اعطایی مبتنی بر عقود مشارکتی) بر سودآوری بانک‌ها سخنی به میان نیامده است. آنچه این تحقیق را با سایر تحقیقات صورت گرفته متمایز می‌کند و نوآوری اصلی این پژوهش به حساب می‌آید، بررسی ساختار تسهیلات اعطایی (عقود مبادله‌ای و مشارکتی) در کنار سایر متغیرهای مهم و اثرگذار بر عملکرد بانک‌ها است.

۲. مبانی نظری

همان‌طور که بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد مطالعات زیادی در داخل و خارج از کشور عوامل اثرگذار بر عملکرد بانک‌ها را مورد بررسی قرار داده‌اند، لیکن با عنایت به اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا در ایران برخی از متغیرهای محوری مرتبط با این قانون از جمله ساختار تسهیلات مورد غفلت قرار گرفته و تاکنون مطالعه‌ای درباره آن صورت نگرفته است. ساختار تسهیلات به این معنی است که تسهیلات اعطایی مبتنی بر عقود مبادله‌ای و مشارکتی به چه صورت در سودآوری بانک‌ها مؤثر است؟ و کدام یک از این عقود می‌تواند بخشی از عملکرد بانک‌ها را توضیح دهد؟ بر این اساس مطالعه حاضر تلاش می‌کند که اثر ساختار تسهیلات را در کنار سایر متغیرهای مهم و اثرگذار بر عملکرد بانک‌ها ارزیابی کند. انتظار بر این است در ایران ساختار تسهیلات یک متغیر اصلی در توضیح عملکرد بانک‌ها باشد.

در نظام بانکداری بدون ربا، توزیع منابع بانک‌ها از طریق عقود اسلامی صورت می‌گیرد که سهم مهمی از این توزیع تحت عنوان تسهیلات بانکی به متقاضیان صورت می‌گیرد. اعطای تسهیلات در قالب این عقود، متضمن روش‌های اجرایی است که بانک‌ها می‌توانند تسهیلات مورد نیاز مشتریان را در چارچوب قراردادهای و معاملات اسلامی تنظیم کنند و در اختیار آنان قرار دهد. قانون عملیات بانکداری بدون ربا مشتمل بر پنج فصل، که فصل سوم آن مربوط به تسهیلات بانکی است به تصویب مراجع قانونی رسید. در این فصل مواردی را که این عقود می‌توانند به کار گرفته شوند مطرح گردیده است.

در جدول ۱ مانده تسهیلات اعطایی بانکها و مؤسسات اعتباری به بخش‌های مختلف در قالب عقود مشارکتی طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۸ نشان داده شده است. بر اساس ارقام این جدول، از مجموع ۳۳۸۰۸۷۸۶ میلیارد ریال تسهیلات مشارکتی سهم تسهیلات مضاربه، مشارکت مدنی و مشارکت حقوقی به ترتیب ۶/۱ درصد، ۸۶/۵۱ درصد و ۷/۳۸ درصد بوده است. مشخص است که از بین انواع تسهیلات مشارکتی، تسهیلات مشارکت مدنی بیشترین مقدار را به خود اختصاص داده است.

جدول ۱. مانده تسهیلات اعطایی بانکها و مؤسسات اعتباری به بخش‌های مختلف در قالب عقود مشارکتی

(میلیارد ریال)

سال	مضاربه	مشارکت مدنی	مشارکت حقوقی	جمع عقود مشارکتی
۱۳۸۴	۵۷۲۹۹/۳	۹۳۳۷۵/۳	۲۰۴۲۹	۱۷۱۱۰۳/۶
۱۳۸۵	۹۰۶۲۶/۹	۱۷۶۴۳۲/۴	۲۱۳۹۶	۲۸۱۴۵۵/۳
۱۳۸۶	۱۴۴۸۰۱/۵	۲۵۸۳۱۵/۸	۲۲۵۳۳/۳	۴۲۵۶۵۰/۶
۱۳۸۷	۱۲۲۴۵۲/۱	۳۰۶۳۱۱	۲۷۹۲۱/۳	۴۵۶۶۸۴/۴
۱۳۸۸	۱۰۷۰۹۵/۲	۵۷۷۶۳۵/۸	۳۲۲۱۱/۷	۷۱۶۹۴۲/۷
۱۳۸۹	۱۲۶۷۳۴/۲	۱۰۹۲۲۶۲/۶	۴۴۸۱۱/۱	۱۲۶۲۷۹۷/۹
۱۳۹۰	۱۲۶۲۳۱/۴	۱۲۸۵۱۶۴/۴	۷۱۵۴۸/۷	۱۴۸۲۹۴۴/۵
۱۳۹۱	۱۲۵۷۳۲/۲	۱۵۸۱۴۵۶/۱	۱۰۳۷۳۴/۳	۱۸۱۰۹۱۲/۶
۱۳۹۲	۱۴۵۷۹۹/۲	۱۹۹۲۱۴۳/۶	۱۵۸۳۸۷	۲۲۹۶۳۲۹/۸
۱۳۹۳	۱۵۶۰۵۸/۹	۲۶۱۵۳۹۰/۹	۱۹۲۸۱۵/۲	۲۹۶۴۲۶۵
۱۳۹۴	۱۷۱۲۰۰	۳۲۰۶۲۰۰	۲۴۸۵۰۰	۳۶۲۵۹۰۰
۱۳۹۵	۱۶۸۷۰۰	۳۸۵۱۶۰۰	۳۳۲۰۰۰	۴۳۵۲۳۰۰
۱۳۹۶	۱۷۰۷۰۰	۴۰۹۲۱۰۰	۳۱۷۶۰۰	۴۵۸۰۴۰۰
۱۳۹۷	۱۶۳۳۰۰	۴۰۷۰۷۰۰	۳۹۳۹۰۰	۴۶۲۷۹۰۰
۱۳۹۸	۱۸۶۴۰۰	۴۰۴۹۹۰۰	۵۰۸۹۰۰	۴۷۴۵۲۰۰
جمع	۲۰۶۳۱۲۰/۹	۲۹۲۴۸۹۸۷/۵	۲۴۹۶۶۷۷/۶	۳۳۸۰۸۷۸۶

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

در جدول ۲ مانده تسهیلات اعطایی بانکها و مؤسسات اعتباری به بخش‌های مختلف در قالب عقود مبادله‌ای طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۸ نشان داده شده است.

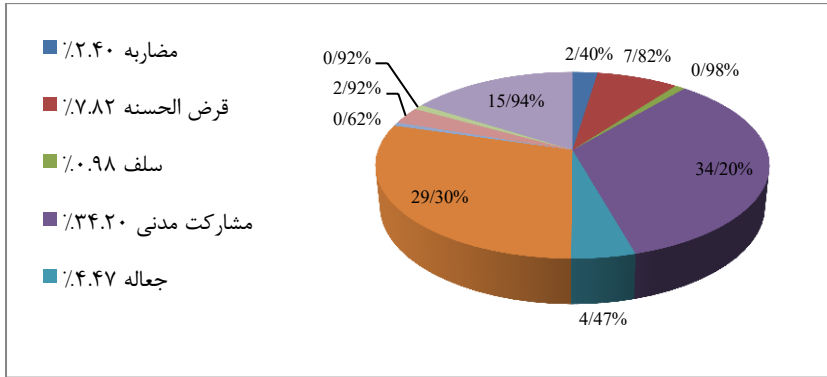
جدول ۲. مانده تسهیلات اعطایی بانکها و مؤسسات اعتباری به بخش‌های مختلف در قالب عقود مبادله‌ای

(میلیارد ریال)

سال	فروش اقساطی	جعاله	اجاره به شرط تملیک	سلف	جمع عقود مبادله‌ای
۱۳۸۴	۴۱۵۷۳۸/۹	۵۲۲۷۵/۳	۳۱۰۷۲/۳	۴۳۰۵۷/۱	۵۴۲۱۴۳/۶
۱۳۸۵	۵۶۸۰۷۰	۵۹۶۳۹/۹	۳۴۸۰۶/۴	۵۷۱۸۹/۱	۷۱۹۷۰۵/۴
۱۳۸۶	۷۸۴۴۷۵/۷	۷۰۳۷۷/۵	۲۹۴۳۱/۸	۶۳۲۶۴/۱	۹۴۷۵۴۹/۱
۱۳۸۷	۸۱۷۶۷۶/۵	۷۸۲۲۵/۵	۲۶۱۶۲/۸	۵۶۹۰۱/۱	۹۷۸۹۶۵/۹
۱۳۸۸	۷۷۱۷۳۴/۱	۷۴۹۹۳/۸	۲۱۴۸۲/۱	۲۷۰۵۲/۵	۸۹۵۲۶۲/۵
۱۳۸۹	۹۰۲۲۷۰/۲	۱۳۱۷۳۹/۳	۲۲۶۰۲/۲	۲۱۷۰۰/۴	۱۰۷۸۳۰۲/۱
۱۳۹۰	۱۰۴۲۹۰۳/۱	۱۴۹۶۹۱/۹	۲۴۶۰۳	۲۰۱۳۶/۳	۱۳۳۷۳۳۳/۳
۱۳۹۱	۱۱۹۱۲۹۶/۲	۱۸۹۵۲۵/۷	۲۷۴۳۴/۹	۱۷۶۵۲/۶	۱۴۲۵۹۰۹/۴
۱۳۹۲	۱۴۴۸۹۸۵/۹	۲۵۰۳۲۰/۴	۲۴۶۳۳/۷	۱۷۱۹۴/۸	۱۷۴۱۱۳۴/۸
۱۳۹۳	۱۸۳۵۸۵۴/۲	۲۸۶۳۷۹/۷	۲۷۹۶۶/۶	۲۵۸۵۶/۴	۲۱۷۶۰۵۵/۹
۱۳۹۴	۱۷۹۹۹۰۰	۳۰۵۹۰۰	۱۷۶۰۰	۲۵۹۰۰	۲۱۴۹۳۰۰
۱۳۹۵	۳۳۳۵۹۰۰	۳۳۴۵۰۰	۳۰۳۰۰	۳۰۵۰۰	۳۷۱۱۳۰۰
۱۳۹۶	۲۸۶۳۰۰۰	۴۴۸۷۰۰	۳۵۶۰۰	۶۴۱۰۰	۳۴۱۱۴۰۰
۱۳۹۷	۳۸۴۲۱۰۰	۶۰۵۶۰۰	۷۲۵۰۰	۱۱۵۷۰۰	۴۶۳۵۹۰۰
۱۳۹۸	۴۴۲۱۳۰۰	۷۹۷۳۰۰	۱۰۶۶۰۰	۱۹۷۰۰۰	۵۵۲۲۲۰۰
جمع	۲۵۰۳۱۲۰۳/۸	۳۸۲۵۱۵۹	۵۳۲۷۹۸/۸	۸۳۵۰۰۴/۴	۳۰۲۲۴۱۶۶

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

بر اساس ارقام این جدول، از مجموع ۳۰۲۲۴۱۶۶ میلیارد ریال تسهیلات مبادله‌ای سهم تسهیلات فروش اقساطی، جعاله، اجاره به شرط تملیک و سلف به ترتیب ۸۲/۸۱ درصد، ۱۲/۶۵ درصد، ۱/۷۶ درصد و ۲/۷۶ درصد بوده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود در مجموع، تسهیلات فروش اقساطی بیشترین مقدار را در بین عقود مبادله‌ای به خود اختصاص داده است که در نمودار ۱ نشان داده شده است.

نمودار ۱. سهم هر یک از عقود از کل تسهیلات در سیستم بانکی ایران بین سال‌های ۱۳۹۸-۱۳۸۴ (درصد)^(۳)

منبع: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

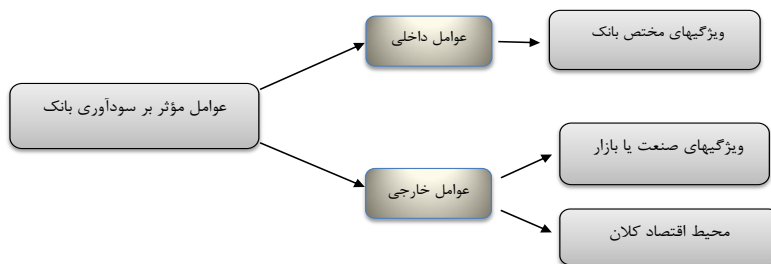
همان‌طور که مشاهده می‌شود از میان عقود مورد نظر سهم عقود مشارکت مدنی و فروش اقساطی بیشتر از بقیه عقود اسلامی است که به نظر می‌رسد دلیل اصلی بالا بودن استفاده از فروش اقساطی در نظام بانکی کشور، سازگاری بیشتر آن با ماهیت عملیات واسطه‌گری بانکی، مشخص بودن نرخ سود و ریسک کم کاربرد این عقد در مقایسه با سایر عقود باشد. همچنین علت اصلی بالا بودن استفاده از عقود مشارکتی آن است که بر اساس مصوبه بانک مرکزی، در عقود مبادله‌ای سقف سود در نظر گرفته می‌شود، اما در عقود مشارکتی چنین سقفی مطرح نبوده و بانک‌ها می‌توانند با نرخ‌های بالاتری تسهیلات بدهند.^(۴)

بنابراین در این قسمت پاسخ به پرسش اول تحقیق مبنی بر این که کدام یک از عقود مبادله‌ای و عقود مشارکتی سهم بیشتری را در نظام بانکی دارد مشخص شد. حال به بررسی پرسش دوم تحقیق پرداخته می‌شود که عقود مبادله‌ای و مشارکتی به چه میزان و به چه صورت می‌تواند بر سودآوری بانک مؤثر واقع شوند؟

عده‌ای از محققان در مطالعات خود عوامل مؤثر بر سودآوری بانک‌ها را به دو عامل داخلی و خارجی تقسیم نموده‌اند. در نمودار شماره ۲ عوامل مؤثر بر

سودآوری مطابق با تقسیم‌بندی آثاناساوغلو و همکاران^۱ (۲۰۰۸) نشان داده شده است.

بر این اساس، عوامل زیادی اعم از ویژگی‌های مختص بانک، ویژگی‌های صنعت یا بازار و محیط اقتصاد کلان بر سودآوری بانک‌ها تأثیر دارند. در این بین از جمله عوامل داخلی مؤثر بر سودآوری بانک‌ها که مرتبط با ویژگی‌های مختص بانک است می‌توان به اعطای تسهیلات اشاره کرد. (آثاناساوغلو و همکاران، ۲۰۰۸) اعطای تسهیلات از اصلی‌ترین زمینه‌های فعالیت و عمده‌ترین منابع تأمین درآمد بانک‌ها است. رشد و توسعه اقتصادی بدون افزایش کمی عامل «سرمایه» به عنوان یکی از عوامل تولید ممکن نیست و چون برای تمامی اشخاص (حقیقی و یا حقوقی) به دلایل مختلف مقدور نیست که در کلیه موارد و مراحل فعالیت خود بتوانند از امکانات و منابع پولی شخصی جهت تأمین نیازهای موجود استفاده نمایند و علاوه بر این، دریافت‌ها و پرداخت‌های واحدهای اقتصادی نیز به ندرت با هم انطباق می‌یابند، لذا ناگزیر برای استفاده از تسهیلات و منابع لازم به مؤسسات مالی و اعتباری که مهم‌ترین آن‌ها بانک‌ها می‌باشند، روی می‌آورند. (چاوشی‌راد و همکاران، ۱۳۹۳)

نمودار ۲. عوامل مؤثر بر سودآوری بانک‌ها

مأخذ: آثاناساوغلو و همکاران (۲۰۰۸)

بانک‌ها با عملیات اعتباری خود موجب انتقال سرمایه از اشخاصی که به صورت

مستقیم مایل و قادر به مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی نیستند، به آنانی که جهت انجام امور اقتصادی نیازمند سرمایه می‌باشند فراهم ساخته و به این ترتیب باعث افزایش تولید کشور می‌شوند. با افزایش تولید، سطح اشتغال در جامعه ارتقا یافته و از طرفی با ازدیاد کالاها و خدمات در یک اقتصاد متعادل شرایط کاهش قیمت‌ها فراهم می‌شود و به این ترتیب اهمیت اعطای تسهیلات چه از لحاظ دریافت‌کننده و اعطاءکننده تسهیلات و چه از نظر سپرده‌گذاران و در نهایت از جهت کل اقتصاد جامعه مشخص می‌شود. (رضازاده و همکاران، ۱۳۹۳) بنابراین همان طور که تسهیلات اعطایی می‌تواند بر سودآوری بانک‌ها اثرگذار باشد، انتظار می‌رود ساختار تسهیلات اعطایی نیز بتواند بر سودآوری مؤثر واقع شود. منظور از ساختار تسهیلات این است که در نظام بانکداری بدون ربا، توزیع منابع بانک‌ها از طریق عقود اسلامی صورت می‌گیرد که این عقود بیشتر متشکل از عقود مبادله‌ای و عقود مشارکتی است. از بین عقود مبادله‌ای و مشارکتی نیز به دلیل اینکه فروش اقساطی و مشارکت مدنی سهم بیشتری از عقود را به اختصاص داده‌اند به عنوان متغیرهای اصلی تحقیق مورد بررسی قرار خواهند گرفت. قبل از ارزیابی مدل لازم است چگونگی تأثیرگذاری متغیرهای اصلی و برخی از متغیرهایی که می‌تواند بر سودآوری بانک‌ها اثرگذار باشند نیز مورد بررسی قرار گیرد.

مشارکت مدنی^۱: در قراردادهای مشارکتی، اولاً نرخ سود متغیر است. ثانیاً به علت رابطه شرکتی بانک با گیرنده تسهیلات وثیقه معنا ندارد و بانک همانند صاحب پروژه و سرمایه‌گذار در پروژه به شمار می‌رود و این باعث می‌شود که ریسک بانک در عقود مشارکتی افزایش یابد. می‌توان گفت در صورتی که ریسک قراردادی بیشتر باشد بانک نرخ سود بیشتری را معین خواهد نمود تا سودآوری‌اش بیشتر شود. لازم به توضیح است که رفتار اقتصادی بانک نیز در این مورد ممکن است دخیل باشد، یعنی بانک ریسک‌پذیر و یا ریسک‌گریز باشد، لذا انتظار بر این است که رابطه مثبت یا منفی بین سودآوری و مشارکت مدنی مشاهده شود.

فروش اقساطی^۱: در رابطه با فروش اقساطی می‌توان گفت که با توجه به اینکه قراردادهای عقود مبادله‌ای با نرخ‌های سود معین منعقد شده و در مقابل آن وثیقه دریافت می‌شود، بنابراین ریسک مربوط به این قراردادها نیز کم خواهد بود و با توجه به این موضوع بانک نرخ سود ثابتی را در نظر می‌گیرد که این موضوع باعث خواهد شد سودآوری بانک کم شود.

لگاریتم کل دارایی^۲: این عامل از متغیرهای مهم درون بانکی است که هم می‌تواند تأثیر مثبت بر کارایی و سودآوری بانک داشته باشد و هم تأثیر منفی. با بزرگتر شدن اندازه بانک، استفاده از صرفه‌های ناشی از مقیاس و کاهش نسبی هزینه‌ها می‌تواند منجر به رابطه مثبت بین اندازه و سودآوری بانک شود، اما برعکس اگر هزینه بانک‌ها همزمان با بزرگتر شدن اندازه بانک‌ها به طور نسبی کاهش نیابد، سودآوری بانک‌ها رابطه منفی با اندازه بانک خواهد داشت.

تعداد دستگاه‌های خودپرداز^۳: از میان ابزارهای بانکداری الکترونیک، دستگاه‌های خودپرداز به عنوان مؤثرترین شاخص بانکداری الکترونیک، آسان‌ترین و پرطرفدارترین ابزار الکترونیکی بین مشتریان بانک‌ها در نظر گرفته می‌شوند که به صورت ۲۴ ساعته، بدون نیاز به حضور در محل شعبه و مراجعه به کارمند بانک استفاده می‌شود. با توجه به نیاز مردم به پول نقد و انجام عملیات بانکی بدون مراجعه به بانک، دستگاه‌های خودپرداز این عملیات را به طور اتوماتیک انجام می‌دهند. مشتریان نه تنها می‌توانند از دستگاه‌های خودپرداز پول نقد دریافت کنند، بلکه می‌توانند از آن‌ها برای نقل و انتقال پول از حسابی به حساب دیگر استفاده کنند یا پول‌هایشان را در حساب بگذارند و همین‌طور از حساب‌شان پول برداشت کنند بدون آن که نیاز به پرکردن برگه‌های مربوطه باشد. به این ترتیب در وقت و هزینه آن‌ها بسیار صرفه‌جویی زیادی می‌شود. بنابراین انتظار بر این است افزایش تعداد دستگاه‌های خودپرداز از طریق کاهش هزینه‌های نیروی کار، کاهش هزینه‌های انجام تراکنش و افزایش تعداد تراکنش‌ها (به علت آسانی و در دسترس

1. Installment sale
2. Total assets
3. Automated Teller Machines

بودن بیشتر) و به تبع آن افزایش درآمدهای کارمزدی سودآوری بانکها را افزایش دهد.

نسبت کل سپرده به کل دارایی: سپرده‌ها منبع اصلی تأمین مالی هستند که به عنوان یک بدهی در نظر گرفته می‌شود و بسته به نرخ سود سپرده‌ها، سودآوری بانک می‌تواند کاهش یا افزایش یابد.

نسبت موجودی نقد به بدهی: تقسیم موجودی نقد به عنوان بخشی از دارایی‌های جاری به بدهی‌های جاری از جمله نسبت‌هایی است که با هدف مدیریت نقدینگی و ارزیابی توان پرداختی بانک مورد بررسی قرار می‌گیرد و بیشتر نسبتی کمتر از ۱۰ درصد را نشان می‌دهد. هر بانکی نیاز به یک مقدار حداقلی از نسبت موجودی نقد به بدهی از حیث اطمینان از سلامت خود دارد و چنانچه بانک‌ها این نسبت حداقلی را رعایت نکنند افزون بر اینکه به مشکل برمی‌خورند (حتی اگر سوددهی بالایی داشته باشند)، با اختطار حسابرس و نهاد ناظر نیز مواجه خواهند شد. به نحو مشخص، هر چه بانک موجودی نقد بیشتری در اختیار داشته باشد، امکان پاسخ سریع به مطالبات سپرده‌گذاران به نحو مطلوب تری فراهم می‌شود و ریسک نقدینگی بانک در سطح کمتری رقم خواهد خورد که این امر بر سودآوری اثر مثبتی برجای می‌گذارد؛ اما از سوی دیگر امکان کسب سود و عایدی از موجودی نقد نسبت به سایر دارایی‌ها همچون تسهیلات پرداختی بسیار کمتر خواهد بود. نسبت موجودی نقد به بدهی از یک حد بهینه برخوردار است. تا وقتی این نسبت پیش از حد بهینه قرار دارد، سودآوری بانک روند صعودی خواهد داشت و پس از آن که حد بهینه را پشت سر می‌گذارد سودآوری در مسیر نزولی قرار خواهد گرفت.

یکی از معیارهای تعیین‌کننده سودآوری نسبت بدهی به دارایی است. مدیران به دلیل مزایای تأمین مالی از طریق بدهی (استفاده از اهرم مالی)، تمایل دارند از این طریق نیازهای مالی بانک را تأمین کنند، اما تأمین مالی از طریق بدهی، هزینه‌هایی در پی دارد که این موضوع باعث خواهد شد بانک‌ها بخشی از

درآمدهای خود را در سالهای آینده صرف پرداخت هزینه‌های تأمین مالی نمایند. تأثیر این تأمین مالی را می‌توان به دو صورت مطرح کرد؛ اگر این تأمین مالی کم هزینه باشد منجر به افزایش سودآوری خواهد شد، زیرا نسبت بدهی به عنوان یک منبع ارزان تأمین مالی محسوب خواهد شد ولی اگر تأمین مالی پر هزینه باشد نسبت بدهی به دارایی، سودآوری را کاهش خواهد داد.

۳. روش تحقیق

داده‌های مورد استفاده در این مقاله داده‌های پانل دیتا برای یک دوره ۱۳ ساله طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۸ از یک نمونه منتخب از بانک‌های خصوصی^(۵) در ایران است. مدل کلی مقاله به صورت رابطه شماره ۱ است:

$$(1) \quad y_{it} = \beta_0 + \beta_1 x_{it} + \beta_2 x_{vit} + \beta_3 x_{rit} + \dots + u_{it}$$

که در آن y_{it} نشان‌دهنده بازده دارایی (ROA)، بازده حقوق صاحبان سهام (ROE) و حاشیه سود خالص (NIM) و x_{it} نشان‌دهنده متغیرهای توضیحی برای بانک i در زمان t است. نرخ بازده دارایی (ROA) یکی از نسبت‌های مالی است که نشان می‌دهد به طور متوسط به ازای هر واحد دارایی چند واحد بازدهی یا بازگشت از طریق کسب سود وجود دارد. نسبت بازدهی دارایی به عنوان شاخصی برای نمایش سودآوری نهادها و مؤسسات مالی و همچنین بانک‌ها در نظر گرفته می‌شود. (شاه آبادی و ثمری، ۱۳۹۲)

نرخ بازده حقوق صاحبان سهام (ROE) به عنوان نرخ بازده ارزش ویژه نیز شناخته می‌شود. با استفاده از این نسبت سود بانک در ازای هر ریال سود صاحبان سهام محاسبه می‌شود، به این ترتیب که سود پس از کسر مالیات بر حقوق صاحبان سهام تقسیم می‌کنند. (آقاجان نشایی و همکاران، ۱۳۹۴)

حاشیه سود خالص (NIM) یکی دیگر از شاخص‌های کارایی عملکرد بانک‌ها برای بررسی درجه سودآوری است که از تقسیم خالص سود دریافتی به کل دارایی‌ها به دست می‌آید. برای محاسبه این نسبت در بانک‌های کشور، به علت اعمال و اجرای بانکداری بدون ربا، حذف بهره و جایگزینی سود به جای آن و عدم تفکیک سود در صورت‌های مالی بانک‌ها، از تقسیم سهم بانک از

درآمدهای مشاع و درآمدهای حق الوکاله به دارایی‌های هر بانک استفاده شده است. (پژویان و شفیع، ۱۳۸۷) متغیرهای مستقل تحقیق نیز شامل EXC_{it} نسبت عقود مبادله‌ای به کل تسهیلات، PAC_{it} نسبت عقود مشارکتی به کل تسهیلات، TA_{it} لگاریتم کل دارایی‌ها، DTA_{it} نسبت کل سپرده به کل دارایی، ATM_{it} تعداد دستگاه‌های خودپرداز و $debet_{it}$ نسبت موجودی نقد به کل بدهی برای بانک i در زمان t است. با توجه به متغیرهای معرفی شده، مدل فوق (معادله ۱) در سه حالت زیر به صورت رابطه‌های ۲ و ۳ و ۴ قابل ارایه است:

$$(۲) ROA_{it} = \beta + \beta_1 EXC_{it} + \beta_2 PAC_{it} + \beta_3 debet_{it} + \beta_4 DTA_{it} + \beta_5 TA_{it} + \beta_6 ATM_{it} + U_{it}^1$$

$$(۳) ROE_{it} = \beta + \beta_1 EXC_{it} + \beta_2 PAC_{it} + \beta_3 debet_{it} + \beta_4 DTA_{it} + \beta_5 TA_{it} + \beta_6 ATM_{it} + U_{it}^1$$

$$(۴) NIM_{it} = \beta + \beta_1 EXC_{it} + \beta_2 PAC_{it} + \beta_3 debet_{it} + \beta_4 DTA_{it} + \beta_5 TA_{it} + \beta_6 ATM_{it} + U_{it}^1$$

به منظور آزمون مدل برای هر یک از فرضیه‌های تحقیق، به جای متغیر EXC (عقود مبادله‌ای) از INS (فروش اقساطی) و به جای متغیر PAC (عقود مشارکتی) نیز از CPA (مشارکت مدنی) استفاده خواهد شد. علت انتخاب این عقود از میان عقود اسلامی، سهم بیشتر آن‌ها از کل تسهیلات بانکی است.

۴. یافته‌های تحقیق

این مطالعه به بررسی ارتباط تسهیلات اعطایی بانک‌ها بر سودآوری آنها در ۹ بانک منتخب خصوصی برای دوره زمانی ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۸ می‌پردازد. قبل از اینکه به صورت تجربی رابطه فوق مورد بررسی قرار گیرد، ابتدا به بررسی وضعیت آماره‌های مورد استفاده در این مقاله پرداخته می‌شود. جدول ۳ خلاصه‌ای از وضعیت متغیرهای تحقیق را ارایه می‌دهد.

نتایج آمار توصیفی متغیرهای تحقیق نشان می‌دهد که میانگین نرخ بازده دارایی (ROA) طی دوره زمانی مورد بررسی ۰/۰۲۴ درصد بوده است. دامنه نوسانات این متغیر از ۰/۰۰۰۱ تا ۰/۰۰۹ درصد در تغییر بوده است. همچنین میانگین متغیر نرخ بازده حقوق صاحبان سهام (ROE) ۰/۴۲ درصد بوده است و

دامنه نوسانات آن از ۰/۰۰۰۸ تا ۳/۶۶ درصد در تغییر بوده است. میانگین حاشیه سود خالص (NIM) ۰/۰۳ درصد بوده است. دامنه نوسانات این متغیر از ۰ تا ۰/۱ درصد در تغییر بوده است. میانگین فروش اقساطی و مشارکت مدنی نیز به ترتیب حدود ۰/۲۱ و ۰/۵۴ درصد بوده است. همچنین دامنه نوسانات آن‌ها نیز به ترتیب از ۰ تا ۱۰/۰۶ و ۰ تا ۲/۹۴ درصد در نوسان بوده است. میانگین نسبت موجودی نقد به کل بدهی، سپرده به کل دارایی، لگاریتم کل دارایی و تعداد دستگاه‌های خودپرداز نیز به ترتیب ۰/۹۴، ۰/۷، ۸/۵۷ و ۲/۸۱ درصد بوده است همچنین دامنه نوسانات این متغیرها نیز به ترتیب از ۰/۰۱ تا ۹/۸۴، ۰/۰۵ تا ۲/۳۲، ۶/۶۶ تا ۲۵/۶۱ و ۰/۴۷ تا ۵/۷۹ در نوسان بوده است.

جدول ۳. بررسی آماره‌های توصیفی تحقیق

متغیر	مشاهدات	میانگین	انحراف معیار	حداقل مقدار	حداکثر مقدار
ROA	۱۱۷	۰/۰۳۴	۰/۰۱	۰/۰۰۰۱	۰/۰۹
ROE	۱۱۷	۰/۴۲	۰/۶۲	۰/۰۰۰۸	۳/۶۶
NIM	۱۱۷	۰/۰۳	۰/۰۲	۰	۰/۱۰
INS	۱۱۷	۰/۲۱	۰/۹۳	۰	۱۰/۰۶
CPA	۱۱۷	۰/۵۴	۰/۴۰	۰	۲/۹۴
debet	۱۱۷	۰/۹۴	۱/۲۴	۰/۰۰۱	۹/۸۴
DTA	۱۱۷	۰/۷۰	۰/۲۸	۰/۰۵	۲/۳۲
TA	۱۱۷	۸/۵۷	۱/۹۹	۶/۶۶	۲۵/۶۱
ATM	۱۱۷	۲/۸۱	۰/۷۰	۰/۴۷	۵/۷۹

مأخذ: محاسبات تحقیق

وضعیت مانایی متغیرها و درجه انباشتگی آن‌ها بر پایه دو آزمون متعارف آیم، پسران و شین (IPS)^۱ و لوین، لین و چو (LLC)^۲ مورد آزمون قرار گرفته است. واضح است در صورتی که بر پایه آزمون‌های فوق متغیرها ریشه واحد داشته باشند و نیاز به یک بار تفاضل‌گیری باشد، درجه انباشتگی یک (I(1) است. در صورتی که بر پایه آزمون‌های فوق متغیر مانا باشند، آن گاه درجه انباشتگی آن

1. Im-Pesaran-Shin Panel unit root test

2. Levin-Lin-Chu Panel unit root test

متغیر صفر ($I(0)$) خواهد بود. همان‌گونه که نتایج حاصل از این آزمون نشان می‌دهد برخی از متغیرها مانا و برخی نامانا هستند. بنابراین با توجه به نتایج آزمون مانایی می‌توان مدل خودتوضیح‌برداری با وقفه‌های گسترده (ARDL) را به عنوان مدل مناسب جهت بررسی نسبت‌های سودآوری انتخاب نمود. نتایج آزمون مانایی در سطح و با یک بار تفاضل‌گیری به ترتیب جداول ۴ و ۵ گزارش شده است.

جدول ۴. نتایج آزمون ریشه واحد

متغیر	ROA	ROE	NIM	INS	CPA	debet	DTA	TA	ATM
آماره IPS	۱/۸۹ (۰/۹۷)	۱/۱۴ (۰/۸۷)	-۰/۵۶ (۰/۷۱)	-۱۵/۳۴ (۰/۰۰)	-۱/۴۸ (۰/۰۶)	-۰/۸۴ (۰/۲۵)	۳/۱۶ (۰/۹۹)	۲/۵۱ (۰/۹۹)	-۱۱/۹۰ (۰/۰۰)
نتیجه آزمون	$I(1)$	$I(1)$	$I(1)$	$I(0)$	$I(1)$	$I(1)$	$I(1)$	$I(1)$	$I(0)$
آماره LLC	۱/۷۷ (۰/۹۶)	۱/۰۲ (۰/۸۴)	-۰/۰۳ (۰/۵۱)	-۲۸/۴۸ (۰/۰۰)	-۵/۱۹ (۰/۰۰)	-۲/۵۱ (۰/۰۰)	۳/۷۷ (۰/۹۹)	-۳/۱۷ (۰/۰۰)	-۱۰/۷۹ (۰/۰۰)
نتیجه آزمون	$I(1)$	$I(1)$	$I(1)$	$I(0)$	$I(0)$	$I(0)$	$I(1)$	$I(0)$	$I(0)$

مأخذ: محاسبات تحقیق

نکته: مقادیر داخل پرانتز نشان‌دهنده احتمال مربوط به آمارهای تحقیق است.

جدول ۵. آزمون مانایی با یکبار تفاضل‌گیری

متغیر	ROA	ROE	NIM	INS	CPA	debet	DTA	TA	ATM
آماره IPS	-۳/۸۳ (۰/۰۰)	-۴/۰۸ (۰/۰۰)	-۵/۷۳ (۰/۰۰)	-	-۱/۷۲ (۰/۰۰)	-۲/۴۱ (۰/۰۰)	-۴/۵۷ (۰/۰۰)	-۳/۹۵ (۰/۰۰)	-
نتیجه آزمون	$I(0)$	$I(0)$	$I(0)$	-	$I(0)$	$I(0)$	$I(0)$	$I(0)$	-
آماره LLC	-۴/۸۰ (۰/۰۰)	-۳/۶۰ (۰/۰۰)	-۷/۶۵ (۰/۰۰)	-	-	-	-۵/۰۵ (۰/۰۰)	-۵/۹۴ (۰/۰۰)	-
نتیجه آزمون	$I(0)$	$I(0)$	$I(0)$	-	-	-	$I(0)$	$I(0)$	-

مأخذ: محاسبات تحقیق

نکته: مقادیر داخل پرانتز نشان‌دهنده احتمال مربوط به آمارهای تحقیق است.

در ادامه به منظور بررسی درجه همبستگی بین متغیرها، آزمون همبستگی در

جدول ۶ انجام شده است. نتایج نشان می‌دهد که بین متغیر *TA* و *debet* همبستگی بالایی برقرار است، لذا در تخمین مدل‌ها متغیر *debet* به منظور جلوگیری از هم‌خطی بین متغیرهای توضیحی حذف می‌گردد.

جدول ۶. همبستگی بین متغیرها

	<i>ATM</i>	<i>TA</i>	<i>DTA</i>	<i>debet</i>	<i>CPA</i>	<i>INS</i>	<i>NIM</i>	<i>ROE</i>	<i>ROA</i>
<i>ATM</i>	۱	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>TA</i>	۰/۲۹	۱	-	-	-	-	-	-	-
<i>DTA</i>	-۰/۱۱	۰/۴۶	۱	-	-	-	-	-	-
<i>debet</i>	۰/۲۲	۰/۹۵	۰/۴۹	۱	-	-	-	-	-
<i>CPA</i>	۰/۰۱	۰/۴۶	۰/۳۱	۰/۴۱	۱	-	-	-	-
<i>INS</i>	۰/۰۶	-۰/۰۰۱	-۰/۰۱	-۰/۰۱	۰/۴۷	۱	-	-	-
<i>NIM</i>	-۰/۴۴	۰/۱۰	۰/۴۹	۰/۰۸	۰/۲۳	۰/۰۰۴	۱	-	-
<i>ROE</i>	۰/۲۵	۰/۰۵	-۰/۰۸	۰/۰۶	-۰/۲۴	-۰/۰۰۸	-۰/۰۵	۱	-
<i>ROA</i>	۰/۰۴	۰/۳۰	۰/۳۸	۰/۱۹	۰/۰۸	-۰/۰۵	۰/۵۷	۰/۲۳	۱

مأخذ: محاسبات تحقیق

در ادامه در جدول ۷ نتایج آزمون هم‌انباشتگی پدرونی گزارش شده است.

جدول ۷. نتایج آزمون هم‌انباشتگی پدرونی

آزمون پدرونی			آماره/آزمون/مدل
مدل <i>NIM</i>	مدل <i>ROE</i>	مدل <i>ROA</i>	
۴/۵۲ (۰/۰۰)	۳/۹۴ (۰/۰۰)	۴/۲۵ (۰/۰۰)	آماره فیلیپس-پرون اصلاح شده
-۳/۱۰ (۰/۰۰)	-۴/۴۶ (۰/۰۰)	-۸/۳۹ (۰/۰۰)	آماره فیلیپس-پرون
-۳/۶۶ (۰/۰۰)	-۶/۰۷ (۰/۰۰)	-۶/۵۱ (۰/۰۰)	آماره دیکی-فولر تعمیم یافته

مأخذ: محاسبات تحقیق

نکته: مقادیر داخل پرانتز نشان‌دهنده احتمال مربوط به آماره‌های تحقیق است.

بر اساس نتایج هم‌انباشتگی وجود رابطه تعادلی بلندمدت بین متغیرهای مدل در هر سه مدل، بر اساس آماره‌های فیلیپس-پرون اصلاح شده، فیلیپس-پرون و دیکی-فولر تعمیم یافته در سطح یک درصد پذیرفته می‌شود.

با توجه به رابطه بلندمدت بین متغیرها، به منظور انتخاب روش صحیح تخمین بین روش‌های MG، PMG و DFE از آزمون هاسمن استفاده می‌شود. نتایج آزمون هاسمن در جدول ۸ گزارش شده است. با توجه به آماره کای دو و سطح احتمال مربوطه، در انتخاب بین روش‌های PMG و MG روش PMG، در انتخاب بین روش‌های MG و DFE روش DFE و در انتخاب بین روش‌های PMG و DFE روش PMG انتخاب می‌شود.

جدول ۸. انتخاب بین مدل‌های MG، PMG و DFE

مدل/آماره آزمون	آماره کای دو		
	انتخاب بین روش DFE و PMG	انتخاب بین روش DFE و MG	انتخاب بین روش MG و PMG
مدل ROA	۰/۰۰ (۱)	۰/۰۰ (۱)	۰/۰۰ (۱)
مدل ROE	۰/۱۸ (۰/۹۹)	۰/۰۰ (۱)	۰/۰۰ (۱)
مدل NIM	۰/۰۰ (۱)	۰/۰۰ (۱)	۰/۰۴ (۰/۹۹)

مأخذ: محاسبات تحقیق

نکته: مقادیر داخل پرانتز نشان‌دهنده احتمال مربوط به آماره‌های تحقیق است.

نتایج برآورد مدل براساس روش PMG برای سه مدل در جدول ۹ ارائه شده است. در ستون اول، مدل و متغیرها، در ستون دوم، سوم و چهارم نتایج تخمین برای مدل‌های ROA، ROE، و NIM به ترتیب گزارش شده است.

همان‌گونه که در جدول ۹ مشاهده می‌شود، برآوردهای ضریب تصحیح خطا به طور معنی‌داری منفی است که دلالت بر رابطه‌ی تعادلی بلندمدت بین متغیرهای مدل دارد. آنچه که در مدل تصحیح خطا مورد توجه است و اهمیت اساسی دارد، ضریب مربوط به ect است که سرعت تعدیل را نشان می‌دهد. ملاحظه می‌شود،

ضریب تصحیح خطا برای مدل‌های ROA ، ROE و NIM به ترتیب معادل $۰/۵۷$ ، $۰/۳۳$ و $۰/۶۸$ - به دست آمده است که از نظر آماری معنادار می‌باشد. بنابراین، وجود رابطه بلندمدت بین متغیرهای مدل نیز پذیرفته می‌شود. از آنجا که دوره زمانی در این مقاله سالانه است، می‌توان گفت هر ساله $۰/۵۷$ (مدل ROA) و $۰/۳۳$ (مدل ROE) و $۰/۶۸$ (مدل NIM) از عدم تعادل‌های کوتاه‌مدت، برای دستیابی به تعادل بلندمدت تعدیل می‌گردد.

نتایج حاصل از برآورد مدل‌ها در جدول فوق نشان می‌دهد بین فروش اقساطی و معیارهای سودآوری ROA ، ROE و NIM (در بلند مدت) رابطه منفی و معنادار و با ROA و ROE (در کوتاه‌مدت) رابطه منفی و به ترتیب غیرمعنادار و معنادار برقرار است. در رابطه با مشارکت مدنی هم مشاهده می‌شود که اگرچه در ایران از مشارکت مدنی (فارغ از مشکلات شرعی) مانند عقود مبادله‌ای با نرخ سود ثابت استفاده می‌شود و به همین دلیل هم انتظار می‌رود وقتی کارکرد هر دو تسهیلات مانند هم بوده است و در عمل مشارکت واقعی هم رخ نمی‌دهد نتایج نیز مشابه با نتایج فروش اقساطی (رابطه منفی با معیارهای سودآوری) باشد، اما نتایج حاصل نشان می‌دهد که یک رابطه مثبت و معنادار بین مشارکت مدنی با ROA و ROE (در بلندمدت) و ROA و NIM (در کوتاه‌مدت) وجود دارد. در پاسخ به این تفاوت می‌توان این‌گونه عنوان کرد که اولاً تسهیلات مشارکتی بیشتر برای بخش تولید و سازندگی و عمران و در سطح سرمایه‌گذاری‌های کلان به کار می‌رود ولی تسهیلات مبادله‌ای بیشتر برای بخش خرد و تا حدی مصرفی به کار گرفته می‌شود. دوم اینکه طبق اجبار قانونی امکان دریافت سود بالاتر، از تسهیلات مشارکتی نسبت به تسهیلات مبادله‌ای وجود داشته است. (قبل از مصوبه بانک مرکزی در سال ۱۳۹۵)

جدول ۹. نتایج برآورد مدل‌ها به روش PMG

مدل NIM			مدل ROE			مدل ROA			مدل / متغیر	
احتمال	خطای استاندارد	ضرایب	احتمال	خطای استاندارد	ضرایب	احتمال	خطای استاندارد	ضرایب	متغیر	مدل
-	-	-	/۰۰۰	/۰۶۶	/۰۶۷۲	/۰۱۵	/۰۰۵	/۰۱	CPA(-)	برآورد ضرایب بلندمدت
/۰۰۶	/۰۱۰	-/۰۲۷	/۰۰۰	/۰۱۲	-/۰۱۲۷	/۰۰۰	/۰۰۵	-/۰۲۷	INS(-)	
/۰۰۰	/۰۰۴	-/۰۱۸	/۰۰۰	/۰۰۸	/۰۸۲	/۰۰۰	/۰۰۳	-/۰۳۱	TA(-)	
/۰۰۰	/۰۰۶	/۰۲۵	/۰۹۴	/۰۵۲	-/۰۸۷	/۰۰۰	/۰۰۴	-/۰۱۷	DTA(-)	
/۰۵۱۱	/۰۰۵	-/۰۰۳	/۰۰۶	/۰۳۴	/۰۹۳	/۰۰۰	/۰۰۲	/۰۱۷	ATM(-)	
/۰۱۵	/۰۲۸۳	-/۰۶۸۸	/۰۰۰	/۰۵۱	-/۰۳۳۵	/۰۰۹	/۰۲۱۷	-/۰۵۷۲	ECT	تصحیح خطا
/۰۰۰	/۰۰۳	/۰۱۰	/۰۰۰	/۰۱۸	-/۰۱۲۰	/۰۰۶	/۰۱۰	/۰۲۷	d(CPA)	برآورد ضرایب کوتاه‌مدت
/۰۹۲۱	/۰۴۵	/۰۰۴	/۰۰۰	/۰۶۰	-/۰۲۴۰	/۰۰۵۶	/۰۰۷	-/۰۱۳	d(INS)	
/۰۹۴۴	/۰۳۵	-/۰۰۲	/۰۳۷۲	/۰۵۹۹	/۰۵۳۶	/۰۱۶۸	/۰۲۵	/۰۳۴	d(TA)	
/۰۸۸۷	/۰۰۷	/۰۰۲	/۰۲۳۱	/۰۶۱۸	-/۰۷۴۱	/۰۰۰	/۰۰۱	/۰۱۳	d(DTA)	
/۰۲۰۷	/۰۱۵	-/۰۱۹	/۰۵۹۲	/۰۳۴۹	-/۰۱۸۷	/۰۸۸۱	/۰۱۳	/۰۰۲	d(ATM)	
/۰۱۳	/۰۴۶	/۰۱۱۵	/۰۰۸۷	/۰۲۷۳	-/۰۴۶۸	/۰۱۰	/۰۰۵۱	/۰۱۳۲	عرض از مبدا	

مأخذ: محاسبات تحقیق

تأثیر لگاریتم کل دارایی (اندازه بانک) بر نسبت‌های سودآوری نیز نشان می‌دهد که این متغیر با ROA و NIM رابطه منفی و معنادار (در بلندمدت) و با NIM رابطه منفی و غیرمعنادار (در کوتاه‌مدت) دارد که این تأثیر منفی نشان‌دهنده این است که بانک‌های منتخب نتوانسته‌اند از صرفه‌های ناشی از مقیاس استفاده نمایند.

تأثیر تعداد دستگاه‌های خودپرداز بر روی سودآوری در دو مدل با متغیر وابسته ROA و ROE مثبت و معنادار بوده (در بلند مدت) و در کوتاه‌مدت با ROA رابطه مثبت و غیرمعنادار برقرار است که تأثیر مثبت افزایش تعداد دستگاه‌های خودپرداز بر روی سودآوری بانک را می‌توان ناشی از عوامل مختلفی از جمله کاهش هزینه‌های عملیاتی بانکی، از میان رفتن محدودیت ساعات کار بانک‌ها، جلوگیری از اتلاف وقت کارکنان، افزایش کارمزد دریافتی در اثر افزایش تعداد تراکنش‌ها دانست.

در رابطه با تأثیر متغیر کل سپرده به کل دارایی نیز در مدل اول و دوم (ROA و ROE) ملاحظه می‌شود که این متغیر تأثیر منفی و به ترتیب اثر معنادار و

غیرمعنادار و در مدل سوم (NIM) تأثیر مثبت و معناداری بر روی سودآوری (در بلندمدت) می‌گذارد؛ این در حالی است که همان متغیر در مدل اول و سوم (ROA و NIM) تأثیر مثبت و به ترتیب معنادار و بی‌معنی بر روی سودآوری و در مدل دوم (ROE) تأثیر منفی و غیرمعناداری بر روی سودآوری (در کوتاه‌مدت) داشته است. در رابطه با تأثیر مثبت می‌توان گفت افزایش این متغیر توانایی بانک را زمانی که در معرض ورشکستگی قرار دارد و یا مواقعی که باید بدهی غیر مالی را پرداخت کند، افزایش می‌دهد.

نتیجه‌گیری

همان‌طور که بیان شد طی سال‌های اخیر بانک‌ها گرایش و تمایل بیشتری به اعطای تسهیلات در قالب عقود مشارکتی نسبت به عقود مبادله‌ای دارند. بررسی داده‌های مربوط به این عقود در بانک‌های خصوصی نشان داد که برخلاف فروش اقساطی که تأثیر منفی بر روی سودآوری داشته است، مشارکت مدنی تأثیر مثبتی بر روی سودآوری بانک‌ها می‌گذارد. دلیل این موضوع این است که مشارکت مدنی در نظام بانکی کشور حوزه وسیعی از فعالیت‌های اقتصادی را شامل می‌شود، به طوری که فعالیت‌های عمرانی انتفاعی، طرح‌های تولیدی، خدماتی و بازرگانی با مشارکت سازمان‌های ذیربط دولتی، اشخاص حقیقی و حقوقی بخش خصوصی و تعاونی با همکاری نظام بانکی در قالب مشارکت مدنی به اجرا در می‌آید و سود کلانی نیز به دست می‌آید. همچنین سرمایه‌گذاری‌های کلان نیز با این عقد انجام می‌شود که در نتیجه تسهیلات اعطایی در این قالب مبالغ بالایی را به خود اختصاص داده و در مقابل سود زیادی هم از آن حاصل می‌شود. همچنین نتایج حاصل از آزمون فرضیه‌ها نشان داد استفاده از عقود مبادله‌ای تأثیر نامطلوبی بر سودآوری بانک‌ها خواهد داشت.

راهبردهای پیشنهادی

۱. براساس نتایج این تحقیق لازم است عقود مشارکتی به طور جدی‌تر مورد توجه قرار گیرد و موانعی که برای اجرای صحیح آن وجود دارد از میان برداشته شود تا

روح بانکداری اسلامی که همان مشارکت در سود و زیان است به عنوان اصل اساسی در سیستم بانکی پذیرفته شود. البته با توجه به تعیین دستوری نرخ عقود مبادله‌ای در سال‌های گذشته و این حقیقت که نرخ تعیین شده ممکن است بدون کارشناسی لازم و معلول تصمیم‌های سیاستی غیرکارشناسانه باشد باید سیاست‌گذاران بانکی ضمن در اولویت قرار دادن جدی عقود مشارکتی در اعطای تسهیلات، در تعیین غیرکارشناسانه نرخ‌های سود در عقود مبادله‌ای تجدیدنظر کنند و راه‌کارهایی را بیندیشند که نرخ سود این عقود با توجه به عملکرد بازار و اقتصاد واقعی - که سود عقود مشارکتی کاشف آن است - تعیین شود؛ چرا که در این صورت ضمن عادلانه‌تر بودن، با روح بانکداری اسلامی نیز سازگارتر است و دوران‌های رونق و رکود نرخ‌های سود به طور خودکار تعدیل شده، سهم مناسبی برای طرفین به دست خواهد آمد و حتی زمینه‌ای خواهد شد که افرادی که استفاده از عقود غیرمشارکتی را ترجیح می‌دهند رابطه واقعی‌تری با طرف مقابل خود داشته باشند.

۲. از سوی دیگر با توجه به اینکه اعطای تسهیلات در قالب عقود مبادله‌ای بیشتر به نفع مردم عادی و در قالب عقود مشارکتی نیز به نفع سرمایه‌گذارانی است که با سرمایه‌گذاری خود می‌توانند باعث رشد و توسعه اقتصادی کشور شوند و خود نیز از سود حاصل از آن بهره ببرند، لذا توصیه می‌شود که در اعطای تسهیلات توسط شبکه بانکی توازنی بین انواع عقود به وجود آید.

۳. همچنین با توجه به اینکه عقود مبادله‌ای برای بانک‌ها سودآوری کمتری دارد، بخش مستقلی تحت نظارت بانک مرکزی به وجود آید تا نرخ سودی را به منظور ترغیب مردم به منظور استفاده از تسهیلات فوق مشخص نماید. در واقع این عمل باعث خواهد شد بخشی از مشکلات مردم از طریق ارایه این تسهیلات برطرف شود.

همچنین با حذف تبعیض نرخ‌ی بین عقود مشارکتی و عقود مبادله‌ای از حیث قانونی، به نظر می‌آید در آینده نتایج مدل نیز تغییر نماید و به دلیل تسهیل در اعطای تسهیلات مبادله‌ای گرایش به سمت عقود مبادله‌ای بیشتر شده و در نتیجه

(به علت الزام بانک‌ها به هزینه‌کرد نظارتی در مشارکتی‌ها) با گرایش به عقود مبادله‌ای هزینه‌های بانک پایین و سودآوری بانکی افزایش یابد. بررسی این تغییرات نیازمند گذر زمان و خلق اطلاعات سری زمانی آماری جدید و انجام تحقیق مقایسه‌ای برای دو دوره تبعیض نرخ و دوره فعلی است تا تفاوت‌ها دقیق‌تر برآورد شود که می‌تواند به عنوان یک پیشنهاد برای تحقیقات بعدی برای سایر محققان مد نظر قرار بگیرد.

پی‌نوشت‌ها

۱. بانک‌های خصوصی مورد نظر شامل بانک اقتصاد نوین، سامان، پاسارگاد، سینا، کارآفرین، تجارت، صادرات، پارسیان و ملت است.
۲. علت عدم بررسی بانک‌های دولتی در دسترس نبودن صورت‌های مالی است.
۳. آمار تسهیلات اعطایی به تفکیک عقود مرابحه و استصناع از تیرماه ۱۳۹۴ به انواع تسهیلات اعطایی به تفکیک عقود اسلامی اضافه شده است به همین دلیل از محاسبه سهم هر یک از آن‌ها در این نمودار خودداری شده است.
۴. تا سال ۱۳۹۵ تبعیض نرخ، بین عقود مبادله‌ای و مشارکتی وجود داشت، اما بانک مرکزی در بخشنامه‌ای مصوبه جدید شورای پول و اعتبار در خصوص تعیین سود تسهیلات عقود مشارکتی و غیرمشارکتی را به بانک‌ها ابلاغ کرد. بر اساس مصوبه یک هزار و دویست و بیستمین جلسه شورای پول و اعتبار در مورخ ۱۳۹۵/۴/۸، نرخ سود تسهیلات عقود مشارکتی و غیرمشارکتی، حداکثر معادل ۱۸ درصد تعیین شد.
۵. اقتصاد نوین، پاسارگاد، پارسیان، تجارت، سامان، سینا، صادرات، کارآفرین، ملت.

منابع

- ایروانی، محمد جواد. حاجی عرب درکانی، اسماعیل. (۱۳۹۴). تأثیر ریسک‌های مالی بر سودآوری بانک‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران. *کنفرانس بین المللی مدیریت و علوم انسانی. امارات-دبی. مؤسسه مدیران ایده پرداز پایتخت ویرا*.
- امیری، حسین. احمدیان، اعظم. (۱۳۹۵). اثر بانکداری الکترونیک بر سودآوری شبکه بانکی ایران. *فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان*. ۴ (۱۶). ص ۹۲-۶۹.
- ابراهیمی، نصراله. رنگریز، وحید. (۱۳۹۴). تأثیر سرمایه بر سودآوری و ریسک در بانک‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران. *پنجمین کنفرانس ملی و سومین کنفرانس بین المللی حسابداری و مدیریت*. تهران. شرکت خدمات برتر.
- آقاچان نشایی، رضا. فتحی چوبه، سید میلاد. حضرتی طالعی، آتنا. (۱۳۹۴). بررسی رابطه سازوکارهای حاکمیت شرکتی و عملکرد مالی بانک‌ها در بورس اوراق بهادار تهران. *کنفرانس سالانه مدیریت و اقتصاد کسب و کار به صورت الکترونیکی*. مؤسسه مدیران ایده پرداز پایتخت ویرا. ص ص ۱-۱۸.
- پژویان، جمشید. شفیعی، افسانه. (۱۳۸۷). تحلیل ساختار در صنعت بانکداری ایران: کاربرد تجربی شاخص U دیویس. *فصلنامه اقتصاد مقداری (بررسی‌های اقتصادی سابق)*. ۵ (۴). ص ۸۱-۱۰۵.
- چاوشی‌راد، رسول. دهقان نیستانی، مهدی. اسماعیل‌زاده، علی. (۱۳۹۳). عوامل داخلی مؤثر بر سودآوری شعب در بانک مطالعه موردی: شعب بانک پارسیان استان تهران. *کنفرانس ملی رویکردهای نوین در مدیریت کسب و کار*. تبریز. دانشگاه تبریز و سازمان مدیریت صنعتی. ص ص ۱-۱۰.
- رضازاده، محمد باقر. امید، آریان. گلدی‌پور، سمیه. صابری، نسیم. (۱۳۹۳). تأثیر وام‌های اعطایی بانک‌ها بر سودآوری آن‌ها. *کنفرانس بین المللی اقتصاد. حسابداری. مدیریت و علوم اجتماعی. کشور لهستان*. ص ص ۱-۱۸.
- شاه آبادی، ابوالفضل. ثمری، هانیه. (۱۳۹۲). تأثیر سیاست‌های پولی و مالی بر عملکرد منتخب بانک‌های جمهوری اسلامی ایران به منظور نیل به اهداف حماسه اقتصادی. *نخستین کنفرانس ملی توسعه مدیریت پولی و بانکی*. تهران. دبیرخانه

- دایمی کنفرانس توسعه مدیریت پولی و بانکی. صص ۱-۲۲.
کیان، ولی. (۱۳۸۹). تضمینات تسهیلات بانکی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی. دانشکده آموزش‌های الکترونیکی. دانشگاه قم.
معلمی، مژگان. منصف، عبدالعلی. روحانی، سیدروح‌اله. (۱۳۹۴). تأثیر بانکداری الکترونیک در سودآوری شعب منتخب بانک‌های ملت استان اصفهان. اولین کنفرانس بین‌المللی مدیریت و حسابداری با رویکرد ارزش آفرینی. تهران. دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات فارس.
مهربان‌پور، محمدرضا. نادری نورعینی، محمد مهدی. اینالو، غفت. اشعری، الهام. (۱۳۹۶). عوامل مؤثر بر سودآوری بانک‌ها. فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات تجربی حسابداری مالی. ۱۴ (۵۴). صص ۱۱۳-۱۳۴.
Albulescu, C. T. (2015). "Banks' profitability and financial soundness indicators: A macro-level investigation in emerging countries". *Procedia Economics and Finance*, 23(2015). PP 203-209.
Alkassim, F. A. (2005). "The profitability of Islamic and conventional banking in the GCC countries: A comparative study". *Journal of Review of Islamic Economics*, 13(1). PP 5-30.
Ariffin, A. F., & Tafri, F. H. (2014). "The Impact of Financial Risks on Islamic Banks Profitability". In *International Conference on Business, Sociology and Applied Sciences (ICBSAS'14)* March. PP 26-27.
Athanasoglou, P. P., Brissimis, S. N., & Delis, M. D. (2008). "Bank-specific, industry-specific and macroeconomic determinants of bank profitability". *Journal of international financial Markets, Institutions and Money*, 18(2). PP 121-136.
Banerjee, S., & Velamuri, M. (2015). "The conundrum of profitability versus soundness for banks by ownership type: Evidence from the Indian banking sector". *Review of Financial Economics*, 26. PP 12-24.
Bojare, K., & Romanova, I. (2017). "The factors affecting the profitability of banks: The case of Latvia".
Căpraru, B., & Ihnatov, I. (2014). "Banks' profitability in selected Central and Eastern European countries". *Procedia Economics and Finance*, 16(0). PP 587-591.
Gul, S., Irshad, F., & Zaman, K. (2011). "Factors Affecting Bank Profitability in Pakistan". *Romanian Economic Journal*, 14 (39).
Hester, D. D., & Zoellner, J. F. (1966). "The relation between bank portfolios and earnings: an econometric analysis". *The review of Economics and*

- Statistics*. PP 372-386.
- Le, T. D., & Ngo, T. (2020). "The determinants of bank profitability: A cross-country analysis". *Central Bank Review*.
- Mullineaux, D. J. (1978). "Economies of scale and organizational efficiency in banking: A profit-function approach". *The Journal of Finance*, 33(1). PP 259-280.
- Nabi M, Vafa'i S, Eftekhari Shahi J, (2010). "A comparative study of Islamic and Conventional banking in Iran and Malaysia", *2nd International Conference on Development of Financing System in Iran*, Tehran, Iran. Online Available at:http://www.civilica.com/Paper-IRFINANCE02-IRFINANCE02_021.html (In Persian).
- Petria, N., Capraru, B., & Ihnatov, I. (2015). "Determinants of banks' profitability: evidence from EU 27 banking systems". *Procedia economics and finance*, 20. PP 518-524.
- Soylu, A., & Durmaz, N. (2012). "Profitability of Interest-free vs. Interest-based Banks in Turkey". *Australian Economic Review*, 46 (2). PP 176-188.
- Steinherr, A., & Huveneers, C. (1994). "On the performance of differently regulated financial institutions: Some empirical evidence". *Journal of banking & Finance*, 18(2). PP 271-306.
- Vernon, J. R. (1971). "Separation of ownership and control and profit rates, the evidence from banking: Comment". *Journal of Financial and Quantitative Analysis*. PP 615-625.
- Xu, M. T., Hu, K., & Das, M. U. S. (2019). "Bank profitability and financial stability". *International Monetary Fund*.
- Yüksel, S., Mukhtarov, S., Mammadov, E., & Özsarı, M. (2018). "Determinants of profitability in the banking sector: an analysis of post-soviet countries". *Economies*, 6(3). P 41.